

РОЗДІЛ 10 СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347.965

СТРАХУВАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ АДВОКАТІВ В УКРАЇНІ: ОБОВ'ЯЗКОВЕ ЧИ ДОБРОВІЛЬНЕ?

INSURANCE OF CIVIL LIABILITY OF LAWYERS IN UKRAINE: COMPULSORY OR VOLUNTARY?

Заборовський В.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Ужгородського національного університету*

У статті автором досліджуються як позиції науковців, так і законодавців зарубіжних країн щодо доцільності існування інституту страхування цивільно-правової відповідальності адвоката. Вслівлено твердження про доцільність існування такого інституту, але його запровадження на початковому етапі має розглядатись як добровільне, а обов'язкове, на наше переконання, може бути введено лише через кілька років. Це зумовлено, насамперед, необхідністю вироблення надійного і ефективного механізму страхування цивільно-правової відповідальності адвоката.

Ключові слова: адвокат, адвокатська діяльність, відповідальність адвоката, страхування цивільно-правової відповідальності адвоката.

В статье автором исследуются как позиции ученых, так и законодателей зарубежных стран о целесообразности существования института страхования гражданско-правовой ответственности адвоката. Делается вывод о целесообразности существования такого института, но его введение на начальном этапе должно рассматриваться в качестве добровольного, а обязательное, по нашему убеждению, может быть введено только через несколько лет. Это обусловлено прежде всего необходимостью выработки надежного и эффективного механизма страхования гражданско-правовой ответственности адвоката.

Ключевые слова: адвокат, адвокатская деятельность, ответственность адвоката, страхование гражданско-правовой ответственности адвоката.

In this article the author explores both the positions of scientists and legislators of foreign countries about the expediency of the existence of an institution of insurance of civil liability of an lawyer. A conclusion is made about the expediency of the existence of such an institution, but its introduction at the initial stage should be regarded as voluntary, and, in our opinion, it is mandatory that it can be introduced only after several years. This is due primarily to the need to develop a reliable and effective insurance mechanism for civil liability lawyer.

Key words: lawyer, advocacy, responsibility of the lawyer, insurance of civil liability of an lawyer.

Постановка проблеми. Досліджуючи структуру правового статусу адвоката, ми неодноразово звертали увагу на те, що відповідальність є одним з основних структурних елементів такого статусу [1, с. 32; 2, с. 111; 3, с. 19]. Поряд із дисциплінарною [4, с. 107; 5, с. 175; 6, с. 231], кримінальною та адміністративною [6, с. 500–512], цивільно-правова (майнова) відповідальність адвоката є одним із видів його професійної відповідальності. О.В. Поспелов виділяє три концептуальних підходи (заборонний, обмежувальний та споживчий) щодо можливості настання цивільно-правової відповідальності адвоката [8, с. 406], тому одним із найдискусійніших моментів у сфері цивільно-правової відповідальності адвоката є питання щодо страхування такої відповідальності.

Стан опрацювання. Проблема визначення сутності страхування цивільно-правової відповідальності адвоката була предметом досліджень ряду науковців. Серед праць вчених, які досліджували окремі аспекти даної проблеми, доцільно виокремити праці Т.Б. Вільчик, І.І. Задой, М.В. Кратенко, Р.Г. Мельниченко, А.С. Михайлової, О.В. Поспелова, І.Л. Тру-

нова, Т.О. Федотової, О.М. Халеппо, Г.К. Шарова та інших.

Метою статті є розкриття питання доцільності запровадження страхування цивільно-правової відповідальності адвоката та добровільного/обов'язкового характеру його закріплення. Основними завданнями, які автор ставить перед собою, є: проаналізувати як позиції науковців, так і законодавців зарубіжних країн щодо інституту страхування цивільно-правової відповідальності адвоката, насамперед, в аспекті необхідності добровільного чи обов'язкового характеру його закріплення; та на основі проведеного дослідження всіх «за» і «проти» введення обов'язкового такого страхування, виробити наше ставлення щодо доцільності його існування.

Виклад основного матеріалу. Перш, ніж розкрити питання про сутність страхування цивільно-правової відповідальності, варто звернути увагу на твердження Д.В. Кухнюк та А.В. Кухар [9, с. 21], які, на основі проведеного дослідження, вказують на наявність різних підходів як серед законодавців

зарубіжних країн, так і серед науковців щодо визначення найменування страхування такого виду відповідальності. Враховуючи те, що страхування стоується саме ризиків настання цивільно-правової відповідальності, а не, наприклад, кримінальної чи адміністративної, вважаємо, що має застосовуватися саме термін «страхування цивільно-правової відповідальності адвоката».

Дискусійність за таких умов проявляється, насамперед, у питанні щодо необхідності запровадження добровільного чи обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності адвоката. Прихильники позиції необхідності обов'язкового страхування такої відповідальності виходять з того, що воно спрямоване на захист майнових інтересів як самого адвоката, так і його клієнта. Як визначає А.С. Михайлова, введення обов'язкового страхування професійної відповідальності адвокатів «створить необхідні гарантії платоспроможності для адвокатів у разі притягнення їх до цивільно-правової відповідальності за ненавмисне порушення угоди про надання юридичної допомоги, а також гарантії їх довірцям, адже забезпечить можливість отримання страхового відшкодування при настанні страхового випадку, пов'язаного з порушенням з боку адвоката» [10, с. 4], що загалом, за її твердженням, підвищить престиж адвокатури. Захист інтересів адвоката в цьому разі проявляється в тому, що будь-яке страхування, зокрема й страхування професійної відповідальності адвокатів, «покликане захистити й інтереси страхувальника, полегшивши йому тягар можливої майнової відповідальності» [11, с. 274]. Укладення договору страхування професійної відповідальності, за твердженням Т.Б. Вільчик, є засобом мінімізації негативних наслідків для адвоката, що припустився помилки та який зобов'язаний відшкодувати заподіяну клієнту шкоду [12, с. 302–303]. Мінімізація таких негативних наслідків полягає в тому, що обов'язок відшкодувати заподіяну адвокатом своєму клієнту шкоду існує незалежно від укладення договору страхування вищевказаної відповідальності. Водночас наявність такого страхування, як слушно зазначає Г.К. Шаров, спрямована на полегшення тягара можливої майнової відповідальності адвоката, оскільки в такому разі з метою повного відшкодування заподіяної шкоди адвокат відшкодовує лише різницю між страховим відшкодуванням і таким, що підлягає відшкодуванню розміром збитку [13, с. 36]. Взагалі, впровадження інституту обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності адвоката, за твердженням Н.О. Обловацької, дає адвокатам змогу «вільно займатися своєю професійною діяльністю, що загалом сприяє підвищенню якості юридичного обслуговування клієнтів» [14, с. 27].

Не варто применшувати роль інституту страхування цивільно-правової відповідальності в аспекті захисту майнових інтересів самого адвоката, та, на нашу думку, першочерговою метою його існування є саме захист інтересів клієнта, тобто вигодонабувача, за договором страхування такої відповідальності

адвоката. Заслугує на увагу твердження І.Л. Трунова, який зазначає: «Безграмотна, безвідповідальна робота ламає долі, приносить величезні матеріальні збитки, що, в свою чергу, суттєво впливає на конкурентоспроможність і привабливість російських адвокатів. Наприклад, у ситуації, коли з вини адвоката сім'я втратила останнє житло або збанкрутував підприємець. При цьому дисциплінарне провадження, за результатами якого відбувається позбавлення статусу адвоката, за нинішніх реалій нікого не задовольняє» [15, с. 2017]. Все це вказує на необхідність інституту страхування цивільно-правової відповідальності адвоката, який встановлює додаткові гарантії належної реалізації конституційного права на професійну правничу (правову) допомогу, яка має гарантуватися державою, яка має забезпечувати відповідний рівень її надання.

Необхідно звернути увагу на те, що науковці, які вказують на необхідність існування обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності адвоката, насамперед, зважають на досвід зарубіжних країн. Так, французький законодавець передбачає обов'язкове страхування професійної відповідальності адвоката, зазначаючи при цьому, що договір про таке страхування може бути укладений як адвокатською організацією, групою адвокатів (колективно), так і особисто адвокатом (ст. 27 Декрету «Про організацію юридичної професії» [16]). З таких самих позицій виходить й німецький законодавець, передбачаючи обов'язок адвоката укласти договір страхування професійної відповідальності з метою покриття ризику відповідальності за матеріальні збитки, що можуть виникнути у зв'язку з його професійною діяльністю, та поновлювати його дію впродовж терміну дії дозволу. Мінімальна страхова сума становить 250 000 євро за кожен страховий випадок (ст. 51 Федерального закону «Про адвокатуру» [17]). Крім цього, німецьке законодавство передбачає й страхування професійної відповідальності й такого адвокатського об'єднання, як товариство з обмеженою відповідальністю. Але мінімальна страхова сума вже становить 2 500 000 євро за кожен страховий випадок, та виплати страховика за всіма збитками, завданими впродовж одного страхового року можуть обмежуватись розміром мінімальної страхової суми, помноженої на кількість партнерів (ст. 51 «а» Федерального закону). Обов'язок страхувати відповідальність адвоката, асоціації адвокатів та адвокатської компанії передбачений й італійським законодавством (ст. 12 Закону «Нові правила для організації юридичної професії» [18]), де недотримання такого положення розглядається як дисциплінарний проступок. Обов'язкове страхування відповідальності адвоката передбачене також у Республіці Польща (ст. 8 «а» Закону Республіки Польща «Право про адвокатуру» [19]), Румунії (ст. 42 Закону «Про організацію та здійснення адвокатської професії» [20]), Чеській Республіці (ст. 24 «а» Закону «Про адвокатуру» [21]), Швеції (п. 2.6 Кодексу професійної поведінки адвокатів Швеції [22]) та в ряді інших зарубіжних країн.

У рамках Проекту ЄС «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні» (контракт ЄС 2013/328-160) було розроблено Проект «Моделі страхування професійної відповідальності адвокатів в Україні» [23], в якому зазначається, що страхування професійної відповідальності адвокатів є обов'язковим для більшості європейських країн, а добровільним воно є лише у кількох країнах (Греції, Латвії, Іспанії). Такий стан речей відповідає як положенню п. 3.9.1 Загального кодексу правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства [24] (адвокати мають бути застраховані від пред'явлення позовів, пов'язаних із недостатньою професійною компетентністю), так і практиці Європейського суду з прав людини (наприклад, у п. 62 Постанови Європейського суду по справі «Граціані-Вейс проти Австрії» [25] вказано, що практикуючі адвокати мають укладати договір страхування на випадок висування до них вимог про відшкодування збитків, заподіяних під час здійснення професійної діяльності). На підставі, зокрема, досвіду зарубіжних країн науковці доходять висновку про очевидність та необхідність закріплення на законодавчому рівні в Україні вказаного інституту страхування відповідальності адвоката [11, с. 274], оскільки досвід цих країн демонструє успішне його функціонування [26, с. 10].

Проте в юридичній літературі наявні й позиції науковців щодо недоцільності закріплення положення про обов'язковість страхування відповідальності адвоката, або ж взагалі щодо існування такого інституту. Так, Р.Г. Мельниченко дотримується такої точки зору: «Адвокатська діяльність не належить до діяльності, що створює підвищену небезпеку, і тому не потребує інституту примусового страхування» [27, с. 29]. Проти введення обов'язкового страхування професійної відповідальності адвоката виступає і І.С. Токмаков, вказуючи на відсутність економічних та соціальних передумов його існування. Введення такого страхування, на його твердження, призведе як до істотного подорожчання вартості послуг адвоката, так і до того, що більшість адвокатів буде просто не в змозі сплачувати страхові внески [28, с. 19]. Недоцільним і таким, що не має під собою достатніх підстав, введення обов'язкового страхування професійної відповідальності діяльності адвокатів розглядає О.М. Халепко [29, с. 123]. На її думку, запровадження такого інституту не тільки збільшить вартість адвокатських послуг, що підвищить витрати клієнтів, але й надасть можливість останнім зловживати своїми правами на відшкодування збитків і в тому випадку, коли юридична допомога була надана належним чином. На недоцільність існування такого страхування вказує й М.В. Кратенко, звертаючи увагу на те, що його введення «не зумовлено якими-небудь реальними потребами: кількість позовів до адвокатів про відшкодування збитків є вкрай незначною, ще рідше клієнт стикається з неплатоспроможністю адвоката» [30, с. 29]. На практично повну відсутність відповідних позовів стосовно адвокатів вказує Г.М. Нілус, яка таку обставину пов'язує з відсутністю в адво-

ката стимулу до страхування своєї професійної відповідальності [31, с. 42]. Негативно ставляться до обов'язковості страхування відповідальності адвоката й автори монографії «Теорія адвокатури», наводячи, зокрема, дві таких перешкоди: «По-перше, обиватель змушений буде заздалегідь вкладати гроші в попереднє страхування своїх «збитків» від адвоката, а вже потім намагатися отримати їх від страхової організації. По-друге, щоб стягнути з адвоката «збиток», колишній його «клієнт» повинен буде звернутися за «послугою» до іншого адвоката. І знову доведеться застрахувати ризик, адже новий адвокат, по суті, нічим не кращий від попереднього. А якщо ще, не дай Бог, страховку стягнути не вдасться, треба буде, не кидаючи першої справи, йти на третє коло і так до нескінченності» [31, с. 83].

На необхідність відмовитися від примусового страхування, надавши таку можливість на розсуд самих адвокатів та їхніх клієнтів, вказує Т.О. Федотова, передбачивши при цьому «обов'язковість страхування тільки для випадків представництва за конкретними справами з великими майновими інтересами і високим ступенем ризиків» [33, с. 11]. Схожої позиції дотримується й О.В. Поспелов: «Страховати має сенс адвокатські ризики бізнес-адвокатів, яким часто доводиться робити самостійний вибір між різними варіантами дій за конкретною справою без узгодження з довірителем у обліку термінів в умовах невизначеності (складності обліку безлічі чинників)» [8, с. 410]. А на думку науковця, діяльність адвоката за найбільш поширеними категоріями кримінальних і цивільних справ не передбачає таких ризиків. Варто звернути увагу на те, що противники обов'язкового страхування відповідальності адвоката, переважно, на підтримку своєї позиції наводять досвід США, де в практично у всіх штатах страхування такої відповідальності є добровільним (виняток становить штат Орегон, де страхування відповідальності адвокатів є обов'язковим [34, р. 3]).

Проаналізувавши всі «за» і «проти» введення обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності адвоката, вважаємо за можливе погодитись із твердженням Л.Ю. Чекмарьової про те, що право вибору адвокатів (за прикладом США) виглядає більш демократично, однак європейський варіант, який є більш «жорстким інструментом при захисті майнових інтересів як споживачів послуг адвокатів, так і самих адвокатів» [35, с. 177], в умовах економічного розвитку України буде найбільш прийнятним і раціональним. Але введення такого страхування на початковому етапі має розглядатися як добровільне, а обов'язкове, на наше переконання, може бути запроваджене лише через кілька років. Необхідність такого проміжного періоду, на нашу думку, пов'язана, зокрема, з можливими фінансовими ризиками у професійній діяльності адвоката та необхідністю вироблення надійного й ефективного механізму страхування цивільно-правової відповідальності адвоката, який буде розкритий нами в подальшому. Варто звернути увагу на те, що така позиція (в аспекті необхідності вказаного проміжного періоду) відзначена в уже

згадуваному Проєкті «Моделі страхування професійної відповідальності адвокатів в Україні» [23] та Концепції страхування цивільної відповідальності правників [36]. Про необхідність впровадження системи страхування професійної цивільної відповідальності адвокатів йдеться також у Стратегії реформування судочинства, судовою та інших суміжних інститутів на 2015–2020 рр. [37].

Висновки. Правова природа цивільно-правової відповідальності адвоката в українському законодавстві, на нашу думку, має сприйматися як поєднання елементів обмежувального та споживчого концептуальних підходів. Це, зокрема, проявляється в необхідності інституту страхування цивільно-правової відповідаль-

ності адвоката, який, насамперед, встановлює додаткові гарантії клієнту у належній реалізації його конституційного права на професійну правничу (правову) допомогу. Водночас цей інститут покликаний мінімізувати й можливі негативні наслідки у професійній діяльності адвоката (щодо обов'язку відшкодувати заподіяну ним клієнту шкоду). Але введення такого страхування на початковому етапі має розглядатися як добровільне, а обов'язкове, на наше переконання, може бути запроваджене лише через кілька років. Це пов'язано, зокрема, з можливими фінансовими ризиками у професійній діяльності адвоката та необхідністю вироблення надійного й ефективного механізму страхування цивільно-правової відповідальності адвоката.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Заборовський В. Некоторые проблемные вопросы определения структуры правового статуса адвоката / В. Заборовский // Евразийская адвокатура. – 2016. – № 6 (25). – С. 31–37.
2. Заборовський В. Структура правового статусу адвоката: дослідження сутності елементів, які є передумовами його виникнення або ж є дотичними до нього / В. Заборовський // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. – 2016. – Вип. 39. – Т. 2. – С. 110–115.
3. Заборовський В. Структура правового статусу адвоката / В. Заборовський // Евразийская адвокатура. – 2016. – № 3 (22). – С. 15–21.
4. Заборовський В. Дисциплінарна відповідальність адвоката: поняття та види / В. Заборовський // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 4. – С. 104–107 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pap.in.ua/4_2014/27.pdf
5. Заборовський В. Поняття і види дисциплінарної відповідальності адвоката по законодавству України і Російської Федерації / В. Заборовський // Вестник Омского университета. Серия: Право. – 2014. – № 4 (41). – С. 174–178.
6. Заборовський В. Поняття та види дисциплінарної відповідальності адвоката за законодавством України та Російської Федерації / В. Заборовський // Верховенство права та правова держава : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 16–17 травня 2014 р.). – Ужгород: Ужгородський національний університет, 2014. – С. 231–232.
7. Заборовський В. Правовий статус адвоката в умовах становлення незалежної адвокатури України: [монографія] / В. Заборовський. – Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2016. – 848 с.
8. Поспелов О. Гражданско-правовая ответственность адвокатов и адвокатских образований за некачественную юридическую помощь / О. Поспелов // Пробелы в российском законодательстве. – 2008. – № 1. – С. 406–411.
9. Кухнюк Д. Актуальні питання страхування професійної відповідальності адвокатів в Україні / Д. Кухнюк, А. Кухар // Адвокат. – 2012. – № 12. – С. 20–23 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/adv_2012_12_5
10. Михайлова А. Гражданско-правовое регулирование страхования профессиональной ответственности адвокатов по законодательству Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / А. Михайлова. – М., 2011. – 25 с.
11. Задоя І. Страхування професійної відповідальності адвокатів: зарубіжний досвід та перспективи в Україні / І. Задоя // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. – 2014. – Вип. 4. – Т. 2. – С. 273–277.
12. Вільчик Т. Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського Союзу та України : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.10 / Т. Вільчик. – Харків, 2016. – 490 с.
13. Шаров Г. К вопросу об обязательном страховании риска ответственности адвоката / Г. Шаров // Вестник Адвокатской палаты Иркутской области. – 2006. – № 10. – С. 31–40.
14. Обловацька Н. Страхування професійної відповідальності адвокатів України / Н. Обловацька // Адвокат. – 2010. – № 9. – С. 25–28 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/adv_2010_9_3
15. Трунов И. Необходимость реформы адвокатуры России / И. Трунов // Актуальные проблемы российского права. – 2014. – № 9. – С. 2014–2019.
16. Organisant la profession d'avocat: Décret du 27 novembre 1991 № 91-1197 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legifrance.gouv.fr>
17. Bundes Bundesrechtsanwaltsordnung (BRAO), ausfertigungsdatum 01.08.1959 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/brao/gesamt.pdf>
18. Nuova disciplina dell'ordinamento della professione forense : Legge 31 dicembre 2012 № 247 // Gazzetta Ufficiale. – 2013. – № 15. – P. 1.
19. Prawo o adwokaturze: Ustawa z 26 maja 1982 r. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19820160124>
20. Pentru organizarea și exercitarea profesiei de avocat: Legea din 7 iunie 1995 № 51/1995 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://unbr.ro/legea-nr-511995/>
21. Zákon o advokacii: Zákon od 22 duben 1996 № 85/1996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1996-85>
22. Vägledande regler om god advokatsed den 29 augusti 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.advokatsamfundet.se>
23. Проект моделі страхування професійної відповідальності адвокатів в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://unba.org.ua/>
24. Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства, прийнятий делегацією дванадцяти країн-учасниць на пленарному засіданні у Страсбурзі в жовтні 1988 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_343
25. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Граціані-Вейсс проти Австрії» (Graziani-Weiss v. Austria) (Заява № 31950/06) від 18 жовтня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.legal-tools.org/en/browse/record/3c7a58/>

26. Козлов А. Страхование профессиональной ответственности юриста / А. Козлов, Е. Попов // Российская юстиция. – 2002. – № 5. – С. 8–10.
27. Мельниченко Р. Адвокаты избавились от страха / Р. Мельниченко // Адвокатская практика. – 2010. – № 1. – С. 29–32.
28. Токмаков И. Обязательное страхование профессиональной ответственности адвоката: есть ли необходимость? / И. Токмаков // Адвокатская практика. – 2011. – № 4. – С. 14–20.
29. Халеппо Е. Страхование профессиональной ответственности адвоката, участвующего в гражданском и арбитражном процессах: проблемы законодательства / Е. Халеппо // Пробелы в российском законодательстве. – 2008. – № 2. – С. 121–123.
30. Кратенко М. Договор об оказании юридической помощи в современном гражданском законодательстве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / М. Кратенко. – Томск, 2005. – 30 с.
31. Нилус Г. Перспектива и возможности страхования профессиональной ответственности адвокатов. Тезисы. / Г. Нилус // Вестник Адвокатской палаты Иркутской области. – 2006. – № 10. – С. 41–43
32. Воробьев А. Теория адвокатуры: монография / А. Воробьев, А. Поляков, Ю. Тихонравов. – М.: «Грантъ», 2002. – 496 с.
33. Федотова Т. Адвокатская деятельность и проблемы судебного представительства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Судебная власть; прокурорский надзор; организация правоохранительной деятельности; адвокатура» / Т. Федотова. – М., 2009. – 25 с.
34. Brant J. Survey of Lawyers Who Do Not Have Legal Malpractice Insurance / J. Brant // New Mexico Lawyer. – 2012. – May. – P. 3-4.
35. Чекмарьова Л. Страхування професійної відповідальності адвоката / Л. Чекмарьова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. – 2015. – Вип. 3. – Т. 3. – С. 173–178.
36. Концепція страхування цивільної відповідальності правників, розроблена робочою групою АПУ з питань розробки законодавства про страхування цивільної відповідальності правників [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uba.ua/ukr/projects/18/>
37. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр. : Указ Президент України від 20 травня 2015 р. № 276/2015 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 41. – Ст. 38.